

Міністерство України з питань надзвичайних ситуацій
та у справах захисту населення від наслідків Чорнобильської катастрофи

ПОГОДЖЕНО

Міністр Мінекології
та природних ресурсів

Ю. Заєць
Ю. Заєць
2000р.

ЗАТВЕРДЖУЮ

Міністр МНС України

В.В. Дурдинець
В.В. Дурдинець
2000р.

Програма відновлення первинного фауністичного
комплексу і біорізноманіття Українського Полісся в
зоні відчуження і зоні безумовного (обов'язкового) відселення

(Програма "Фауна")

ПОГОДЖЕНО

Президент НАНУ

В.С. Патон
В.С. Патон
2000р.

ПОГОДЖЕНО

Президент НАНУ

М.В. Зубець
М.В. Зубець
2000р.

Заступник Міністра МНС -начальник
Адміністрації зони відчуження і зони
безумовного (обов'язкового)

відселення
В.І. Холопа
В.І. Холопа
2000р.

Науково-практична програма «Відновлення первинного фауністичного комплексу і біорізномайття Українського Полісся в зоні відчуження і зоні безумовного (обов'язкового) відселення»

1. Вступ

Внаслідок радіаційного забруднення після Чорнобильської катастрофи велика площа території України - зона відчуження і зона безумовного обов'язкового відселення - була вилучена з традиційного господарського використання. Зняття антропогенного пресу на площі близько 350 тис.га сільськогосподарських та лісових угідь зумовило включення природних механізмів ренатуралізації їх екосистем, флори і фауни.

На значних площах полів розпочалося відновлення трав'янистої рослинності і формування біоценозів пасовищного типу при недостатності факторів її природної редукції (за винятком вогню) за умов браку великих травоядних тварин.

Численні та дорогі науково-дослідницькі технічні та технологічні заходи, спрямовані на реабілітацію забруднених територій, як правило, не дають повною мірою очікуваного результату. Все більше спеціалістів схильється до думки, що найефективнішою має бути екологічна реабілітація, тобто природне відновлення повноцінних, збалансованих і стабільних екосистем забрудненої території.

Стійке відновлення природних комплексів зон почалося одразу після евакуації населення і припинення господарської діяльності. Проте спонтанний хід подій не завжди веде до позитивних наслідків і потребує корекції, бо природні регуляційні механізми за тривалий час трансформації екосистем людською діяльністю розбалансовані через неповноту трофічних ланцюгів і збіднення біорізномайття.

Тваринний світ є невід'ємною складовою частиною екосистем і відіграє важливу роль у їх функціонуванні. Тому заходи, передбачені програмою, слід розглядати як суттєве сприяння екологічній реабілітації території, забрудненої внаслідок Чорнобильської катастрофи.

Програма не суперечить діючому національному законодавству та ратифікованим Україною міжнародним конвенціям з питань охорони флори та фауни і збереження біорізномайття і є концептуальним документом.

План науково-практичних заходів по реалізації програми затверджується Науковою радою з питань реалізації програми «Фауна».

2. Передумови програми

2.1. Результати наукових досліджень, проведені за роки, які спливали після Чорнобильської катастрофи, показали, що екологічна радіостійкість переважної більшості видів тварин забезпечує їх довготривале життя в зоні відчуження без виражених ознак деградації. Це дає підставу для оптимістичного прогнозування можливості поступового відновлення історичного природного середовища та біоценозів, невід'ємним елементом яких є тваринний світ, наскільки це дозволяють сучасні умови трансформованого ландшафту Полісся.

2.2. Зона відчуження і зона безумовного (обов'язкового) відселення практично вже нині є найбільшим в Україні резерватом дикої фауни, тваринний світ якої потребує проведення науково обґрунтованих заходів по охороні та регулюванню чисельності, переселенню та реакліматизації деяких видів тварин.

2.3. Після Чорнобильської катастрофи в зоні, звільненій від населення, при відсутності

господарської діяльності, незважаючи на радіаційний фактор, в цілому склалися сприятливі умови для розмноження тварин, в тому числі рідкісних червонокнижних звірів і птахів.

На половині території зони відчуження тварини хоч і забруднені в межах до 1-3 кБк/кг, але при цьому отримують опромінення менше професійної норми (20 мЗв/рік). Лише на чверті території забруднення може вважатися небезпечним для їх здоров'я (понад 10-30 кБк/кг).

2.4. МНС України, Адміністрація зони відчуження і зони безумовного (обов'язкового) відселення забезпечує єдність концепцій господарської та природоохоронної діяльності, організовує та координує всі заходи і, зокрема, по охороні фауни та флори.

Фауна зони відчуження і зони безумовного (обов'язкового) відселення є природним специфічним ресурсом загальнодержавного значення, особливо коли йдеться про ссавців і птахів, що належать до державного мисливського фонду. По складових цього фонду, відповідно до вимог державних органів, ведеться статистична звітність, проте надійна охорона його існуючою інфраструктурою не забезпечується.

2.6. Програма передбачає організацію Державної спеціалізованої егерської служби охорони флори і фауни в зоні відчуження і зоні безумовного (обов'язкового) відселення з урахуванням організації праці вахтовим методом. Державна спеціалізована егерська служба, з правом юридичної особи, є базовою передумовою ефективної реалізації програми і має діяти на території зон Київської та Житомирської областей. План організації Державної спеціалізованої егерської служби охорони флори і фауни додається.

3. Мета програми

Головною метою програми є сприяння екологічній реабілітації зони відчуження і зони безумовного (обов'язкового) відселення шляхом відновлення первинних природних флористичних і фауністичних комплексів і підвищення загальної біологічної продуктивності її екосистем. Для досягнення цієї мети передбачається вирішення таких завдань:

3.1. Збереження і збагачення біорізноманіття флори і фауни зони відчуження і зони безумовного (обов'язкового) відселення.

3.2. Ренатуралізація і оптимізація порушених екосистем, підвищення їх стійкості проти збурюючих факторів.

3.3. Відновлення природних фауністичних комплексів Полісся в зоні відчуження і зоні безумовного (обов'язкового) відселення і управління популяціями основних видів тварин.

3.4. Охорона і збереження рідкісних видів, занесених до Червоної книги України та Міжнародного союзу охорони природи, додатків до міжнародних природоохоронних конвенцій.

3.5. Заповнення вільних екологічних ніш шляхом реінтродукції видів, що раніш населяли територію Полісся, або їх екологічних аналогів, зокрема великих рослиноїдних ссавців.

3.6. Відпрацювання моделі переходу територій, вилучених з господарської діяльності людини, у природні гармонійні, збалансовані екосистеми.

3.7. Зменшення міграції радіонуклідів за межі зон за рахунок фіксації біологічно доступних активних ізотопів в біоті.

4. Фауністичні об'єкти програми

Об'єктами особливої опіки є аборигенні види звірів.

4.1. Аборигенні види

4.1.1. *Вовк*. Поряд з браконьєрством, це основний лімітуючий фактор, що стримує збільшення чисельності диких звірів. При сучасній чисельності до 100 особин потрібно зниження її в 3–5 разів, і надалі – постійний контроль чисельності популяції цього виду звіра, враховуючи Рекомендацію № 74 від 03.12.99 «Про збереження великих хижаків» Постійного комітету Бернської конвенції.

4.1.2. *Лось*. Сучасна чисельність популяції лося в зонах становить близько 120 голів, що не відповідає екологічній ємності лісових угідь. З розрахунку тільки на лісопокриту площу території (близько 150 тис.га), виходячи з оптимальної екологічної щільності популяції цього виду для лісових угідь, приблизно 4 особи на 1000 га, чисельність популяції лося може бути доведена до 600 голів за рахунок природного приросту.

4.1.3. *Олень благородний*. Сучасна чисельність популяції - до 80 голів. Можливості збільшення поголів'я на найближчу перспективу практично необмежені (потенційна щільність - 10–12 голів на 1000 га лісопокритих угідь).

4.1.4. *Козуля*. При сучасній чисельності до 200 голів популяція може зрости до 3000 і не висчерпає екологічної ємності угідь для цього виду.

4.1.5. *Дикий кабан*. Сучасна чисельність - до 250 голів, зважаючи на те, що для цього виду характерні значні коливання в динаміці чисельності залежно від погодних умов року, зміни урожайності основних кормів та інших факторів. Прогнозована середньорічна чисельність диких кабанів може бути до 700 особин з розрахунку 4 - 5 голів на 1000 га лісопокритих площ.

4.2 Хутрові звірі та птахи навколотовного комплексу:

4.2.1. *Бобр річковий*, сучасна чисельність близько 50 особин,

4.2.2. *Ондатра*, сучасна чисельність близько 100 особин.

Для площі, яку займають водно-болотні угіддя у зонах, чисельність цих видів мізерна. Є перспектива збільшення поголів'я в десятки разів для бобра і в сотні разів для ондатри. Перешкодою для цього в основному є браконьєрство.

4.2.3. *Європейська норка* – за умови викорінення з угідь американської норки, зважаючи на Рекомендацію № 77 від 03.12.99 «Про вилучення немісцевих видів наземних хребетних» (снотоподібний собака, американська норка) Постійного комітету Бернської конвенції.

4.2.4. Види птахів водно-болотного комплексу на гніздуванні та під час міграцій, водоплавна, польова та борова дичина (*качки, гуси, сіра куріпка, тетерук, рябчик тощо*)

4.3 Рідкісні види ссавців та птахів, занесених до Червоної книги України, міжнародних Червоних списків:

4.3.1. Ссавці (*норка європейська, видра, борсук, зубр*)

4.3.2. Птахи (*орел беркут, орлан білохвостий, сірий журавель, чорний лелека, глухар, дрофа та інші*).

Опікування цими видами вимагає Закон України «Про тваринний світ».

4.4 Фауністичні елементи, відносно яких є сприятливі умови для відновлення:

4.4.1. *Бурий ведмідь*. Вид хижаків, внесений до Додатку II Бернської конвенції і CITES.

Цей вид проживає і охороняється на досить густо населеній території Карпат. Незаселена зона відчуження має всі умови для відтворення цього виду на Поліссі і збагачення біорізноманіття на вищому рівні екологічної піраміди.

В зоні відчуження виявлено одну особину ведмеда віком 7-9 років, самця. Вважається за доцільне ввезти 3-5 особин обох статей, з метою створення локальної популяції, враховуючи Рекомендацію № 74 від 03.12.99 «Про збереження великих хижаків» Постійного комітету Бернської конвенції. Програма відновлення популяції бурого ведмеда затверджується Науковою радою з питань реалізації програми.

4.4.2. *Рись*. В зоні відселення останні роки відмічається постійно. Чисельність цього рідкісного звіра в зоні - близько 15 особин. Охорону рисі доцільно проводити, зважаючи на Рекомендацію № 74 від 03.12.99 «Про збереження великих хижаків» Постійного комітету Бернської конвенції.

4.4.3. *Дрофа*. Виходячи з відомих випадків гніздування дрофи на Поліссі, можна очікувати появу цього птаха на гніздуванні в біоценозах зони пасовищного типу.

4.4.4. *Глухар*. Можливе розселення цього червонокнижного виду з Житомирської області, або доцільно інтродукувати його в зону.

4.4.5. *Дикі бджоли*. Охорона диких бджіл та відновлення історичного бортьового бджільництва сприятиме забезпеченню запилення ентомофільної рослинності та збагаченню видового складу флори в біоценозах.

4.5. Види інтродуценти

4.5.1. *Зубр*. Занесений до Червоної книги України та МСОП. Аборигенний для Полісся вид, що був знищений людиною. Це пріоритетний вид рідкісних ссавців Європи, збереженню якого приділяється особлива увага. Україна ще не втратила своїх пріоритетних позицій у світі у вільному розведенні чистокровних зубрів. Створення нових осередків вільного розведення зубрів у межах історичного ареалу є нагальною необхідністю. До того ж деякі популяції зубрів в Україні перевищили рівень оптимальної щільності і потребують розрідження. В зоні є умови для створення унікальної субпопуляції зубрів, чисельність яких може зрости до 500 голів і більше. Програма відновлення популяції зубра затверджується Науковою радою з питань реалізації програми.

4.5.2. *Кінь Пржевальського*. Інтродукція здійснюється з метою заповнення вільної екологічної ніші дикого коня - тарпана, який в минулому населяв степові та лісові простори України. Відсутність в біоценозах пасовищного типу коней, цієї важливої ланки в трофічному ланцюгу екосистем, негативно відбивається на її функціонуванні, природному відтворенні перелогів і екологічній сукцесії.

Кінь Пржевальського - екологічний і географічний вікаріант тарпана, сдиної форми дикого коня, що збереглася до наших днів. Детальне обґрунтування і програма створення вільної популяції коня Пржевальського в зоні відчуження представлені в окремій субпрограмі заповідника «Асканія Нова», яка є складовою частиною даної програми.

4.5.3. *«Відновлений» тур*. Експериментальні популяції «відновленого» тура, або «худобн Гека» (Hesck cattle) існують в Німеччині, Голландії та деяких інших європейських країнах. Ємність угідь для копитних тварин в зонах є надлишковою для загальної чисельності копитних, яка може утримуватись на цій території. В зонах склалися перспективні умови для

експериментального відновлення зниклого предка великої рогатої худоби – тура, що населяв колись простори Європи і України в тому числі. Програма створення вільної популяції «відновленого» тура затверджується Науковою радою з питань реалізації програми.

5. Організаційні та практичні заходи

5.1. Організація Державної спеціалізованої егерської служби охорони фауни та флори зони відчуження і зони безумовного (обов'язкового) відселення з правом юридичної особи, шляхом реорганізації спеціалізованої егерської служби ДП «Чорнобильліс».

Зважаючи на специфічні умови зон, чисельний склад егерської служби має бути встановлений, виходячи з розрахунку, що один егер має проводити охоронні та біотехнічні заходи в середньому на площі 10 тис. га угідь, з організацією праці вахтовим методом.

5.2. Розробка комплексу біотехнічних заходів для різних груп і окремих видів птахів і звірів із залученням провідних науковців України та організація розплідників і розсадників.

5.3. Боротьба з браконьерством, охорона лісів, протипожежне спостереження і здійснення заходів по управлінню популяціями диких тварин.

5.4. Обмеження і регулювання чисельності вовків.

5.5. Організація обліку та постійного моніторингу стану дикої фауни. Картографування місць поширення рідкісних видів тощо.

5.6. Інтродукція великих травоядних ссавців, екологічно пов'язаних як з відкритими пасовищами, так і з лісовими стаціями – червонокнижного зубра, тарпаноподібних коней, «відновленого» тура, що в минулому були в складі фауни регіону.

5.7. Організація бджолярських точок, в тому числі бортювних, для запилення ентомофільних рослин бджолами, в місцях компактного проживання «самоселів».

5.8. Переселення живих мисливських тварин в мисливські господарства чистих зон України, після проходження належного радіологічного контролю.

6. Науковий супровід програми

6.1. Наукове забезпечення реалізації програми покладається на Наукову раду, затверджену Міністерством екології та природних ресурсів України, до складу якої входять спеціалісти Національної Академії Наук України, Української Академії Аграрних Наук.

6.2. Реалізація програми покладається на Державну спеціалізовану егерську службу під кураторством Наукової ради з питань реалізації програми «Фауна».

7. Напрямки наукових досліджень

7.1. *Моніторинг, державний облік і кадастр тваринного світу.* Виконавці - Державна спеціалізована егерська служба охорони фауни та флори, Інститут досліджень навколишнього середовища і ресурсів при Раді Національної безпеки і оборони України.

7.2. *Стан популяцій і екологія видів – інтродуцентів.* Виконавці - Інститут зоології НАНУ, заповідник «Асканія Нова».

7.3. *Загальний стан екосистем та окремих їх компонентів.* Головні виконавці – Інститути зоології та ботаніки НАНУ.

7.4. *Радіаційний моніторинг об'єктів тваринного світу.* Виконавці – Чорнобильський центр міжнародних досліджень, ДП «РАДЕК», Інститут сільськогосподарської радіології УААН.

8. Фінансування програми

Фінансується програма з Фонду для здійснення заходів щодо ліквідації наслідків Чорнобильської катастрофи та соціального захисту населення, Державного фонду охорони навколишнього природного середовища, фінансових грантів, інвестиційних проектів та благодійних і спонсорських внесків.

8.1. Фінансування Державної спеціалізованої егерської служби охорони фауни та флори здійснюється через Адміністрацію зони відчуження в рамках Комплексної програми спеціалізованих робіт по ліквідації аварії на ЧАЕС.

8.2. Фінансування науково-практичних заходів по реалізації програми, затверджених Науковою радою, здійснюється згідно з узгодженими протоколами координаторів з Державного фонду охорони навколишнього природного середовища.

8.3. Фінансування затверджених Науковою радою наукових досліджень по програмі здійснюється відповідно до угод з провідними профільними науковими закладами і спеціалістами України за рахунок бюджетних коштів, виділених на академічні наукові дослідження.

9. Координатори програми

9.1. Міністерство України з питань надзвичайних ситуацій та у справах захисту населення від наслідків Чорнобильської катастрофи.

9.2. Міністерство екології та природних ресурсів України.

10. Рекламно-пропагандистські заходи

10.1. Створення відеопрограми про природу і тваринний світ зони відчуження і зони безумовного (обов'язкового) відселення.

10.2. Пропаганда природоохоронних програм, що реалізуються в зонах, через засоби масової інформації.

10.3. Видавництво науково-популярної літератури про стан флори і фауни зони відчуження.

11. Теоретичне та практичне значення

Очікувані позитивні екологічні наслідки полягають у підвищенні стійкості природних екосистем за рахунок збільшення біорізноманіття та прискореної їх ренатуралізації, зростання біопродуктивності екосистем за рахунок інтенсифікації кругообігу біологічно активних речовин, збільшення частки фіксованої в живій компоненті біоти, а також в органіці.

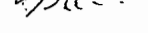

Створення стабільних популяцій різних видів тварин дозволить дослідити ступінь впливу малих доз радіоактивного забруднення на окремі компоненти екосистеми та вивчити можливість управління процесами переходів агроценозів у природні та квазіприродні екосистеми. У світовій практиці аналогів програми екологічної реабілітації радіаційно забруднених територій немає. Висока чисельність рослинних тварин в біоценозах пасовищного типу сприятиме редукції сухої рослинної маси і підвищенню її пожежостійкості.

Зона відчуження може стати джерелом постачання живих тварин для переселення в мисливські господарства, які в нових радіаційно чистих умовах швидко приходять до радіаційної рівноваги з середовищем. Зона відчуження є своєрідним еволюційним котлом в Європі, з специфічним напрямком природного добору, де в умовах екологічного стресу відбуваються процеси відтворення більш стійких до дії радіації первісних генотипів, форм і рас, найбільш близьких до древніх предкових типів тварин.

Збереження пріоритету України у розведенні та випуску на волю зубрів і коней Пржевальського.

Здійснення програми може слугувати одним з мотиваційних факторів для прирівняння зони відчуження і зони безумовного(обов'язкового) відселення, до рівня заповідних об'єктів міжнародного значення з широкими науковими та природоохоронними функціями.

Робоча група по доопрацюванню програми "Фауна"

Науковий керівник програми Інститут зоології НАНУ К.б.н.		В.І. Крижанівський
Член кореспондент НАНУ Д.б.н.		Л.І. Францевич
Головний спеціаліст управління біоресурсів Мінекобезпеки України К.б.н.		В.Г. Домашнінець
Інститут зоології НАНУ Д.б.н.		Г.М. Двойнос
Інститут зоології НАНУ К.б.н.		Г.М. Панов
Інститут ботаніки НАНУ Д.б.н.		Л.С. Балашов
Інститут агроекології УААН Д.б.н.		В.І. Глазко
Інститут сільськогосподарської радіології УААН К.б.н.		Л.М. Романов
Заступник начальника Головного управління мисливського господарства Держкомлісгоспу України		М.О. Мироненко
Розробник і відповідальний виконавець програми		М.Г. Самчук

«ПОГОДЖЕНО»

Начальник Головного управління
захисту населення від наслідків
Чорнобильської катастрофи

 В.М. Ковальчук